

משרד הרווחה והשירותים החברתיים
האגף לשירותים אישיים וחברתיים

מאיירס-ג'וינט-ברוקדייל
MYERS-JDC-BROOKDALE
مایرس - جوینت - بروکدیل

מאיירס-ג'וינט-ברוקדייל
מרכז אנגלברג לילדים ולנוער

תכנית החומש לשיפור קליטת בני העדה האתיופית, של משרד הרווחה והשירותים החברתיים:

**ממצאים ותובנות ממערכת מעקב
אחר פעילות התכנית בקרב משפחות וצעירים
סמדר סומך ♦ פידא ניג'ם-אכתילאת ♦ דליה בן-רבי**

המעקב אחר פעילות התכנית וכתירת הדוח נערכו ביזמת האגף לשירותים אישיים וחברתיים
במשרד הרווחה והשירותים החברתיים, ובמימונו

תכנית החומש לשיפור קליטת בני העדה האתיופית, של משרד הרווחה והשירותים החברתיים:

ממצאים ותובנות ממערכת מעקב
אחר פעילות התכנית בקרב משפחות וצעירים

סמדר סומך פידא ניג'ם-אכטילאת דליה בן-רבי

המעקב אחר פעילות התכנית וכתובת הדוח נערכו ביזמת
האגף לשירותים אישיים וחברתיים במשרד הרווחה והשירותים החברתיים, ובמימונו

עריכת לשון: רונית בן-נון
תרגום לאנגלית (תמצית מחקר והודעת פרסום): אוולין איבל
הפקה והבאה לדפוס: לסלי קליינמן

מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל

מרכז אנגלברג לילדים ולנוער

ת"ד 3886

ירושלים 9103702

טלפון : 02-6557400

פקס : 02-5612391

כתובת האינטרנט : <http://brookdaleheb.jdc.org.il>

פרסומים נוספים של המכון בנושאים קשורים

חביב, ג.; בן-רבי, ד.; סומך, ס.; קונסטנטינוב, ו.; אנגיל, מ. 2012. הערכת פרויקט PACT ו-PACT+ לקידום ילדים יוצאי אתיופיה בגיל הרך והוריהם: דוח מסכם. דמ-628-12

סומך, ס.; ריבקין, ד.; שחר, א.; שורק, י. 2012. הערכת תכנית "עצמאות" – תכנית מערכתית כוללת לליווי משפחות עולים מאתיופיה במעבר תרבותי. דמ-620-12

ריבקין, ד'; סומך, ס'; שחר, א'. 2012. הערכה של תכנית "ליווי משפחות" למשפחות במצוקה ביקנעם והמועצה האזורית מגידו (דוח מסכם). דמ-578-12.

בן-רבי, ד'; ברוך-קוברסקי, ר'; קונסטנטינוב, ו'. 2011. הפרויקט הלאומי של עולי אתיופיה: התכנית לסיוע לימודי – מחקר הערכה מסכם. דמ-577-11.

ריבקין, ד'; שמעיה-ידגר, ס'. 2010. הערכת תכנית "משפחות". דמ-555-10.

חביב, ג'; הלבן-אילת, ח'; שץ, א'. 2010. פעילות המשרד לקליטת עלייה בעבור האוכלוסייה האתיופית: הדגשים לעומת המגמות בקהילה, בחינת המידע הקיים על אפקטיביות התכניות והתוויית קווים להמשך פיתוחו (דוח מסכם). דמ-536-10.

כאהן-סטרבצ'ינסקי, פ'; לוי, ד'; קונסטנטינוב, ו'. 2010. בני עולים בישראל – תמונת מצב עדכנית. דמ-561-10.

דולב, ט'. 2007. מקבץ נתונים אודות יוצאי אתיופיה בישראל. מסמך פנימי עבור ועדה בין-משרדית ברשות מנכ"ל משרד הרווחה ומנכ"ל משרד הקליטה.

קינג, י'; וולדה-צדיק, א'. 2006. דפוסי השתלבות בתעסוקה של עולים חדשים גילאי 22-64. דמ-486-06.

ג'וינט-מכון ברוקדייל. 2001. שילוב עולים יוצאי אתיופיה בחברה הישראלית: אתגרים, מדיניות, תכניות וכיווני פעולה.

להזמנת פרסומים נוספים ניתן לפנות למאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, ת"ד 3886, גבעת הג'וינט, ירושלים 9103702, טל': 02-6557400, פקס: 02-5612391, דואר אלקטרוני: brook@jdc.org.il

ניתן לעיין בפרסומים אלו גם באתר המכון: <http://brookdaleheb.jdc.org.il>

1. מבוא

העלייה לישראל הציבה בפני העולים מאתיופיה קשיי הסתגלות מורכבים, בייחוד בשל המעבר מחברה כפרית, טרום-תעשייתית ומסורתית לחברה עירונית, מתועשת ומודרנית. בשנת 2008 החליטה ממשלת ישראל לגבש תכנית כוללת לשיפור קליטת יוצאי אתיופיה, ששותפים לה המשרד לקליטת עלייה, משרד הבינוי והשיכון, משרד התעשייה המסחר והתעסוקה, משרד החינוך ומשרד הרווחה ושירותים חברתיים (להלן – משרד הרווחה)¹. כחלק מן התכנית הכוללת, החל משרד הרווחה בשנת 2010 את הפעלתה של תכנית החומש לטיפול בעולים בני העדה האתיופית המוכרים בשירותי הרווחה, בשבע מחלקות לשירותים חברתיים (להלן – מש"ח) בשש ערים בישראל – רחובות, עפולה, אשקלון, ראשון לציון, קריית מלאכי ונתניה (בשתי מחלקות). מטרת התכנית הייתה להוציא משפחות שאינן סובלות ממצבי סיכון חמורים ממעגל הנזקקות לשירותי הרווחה, לקדם צעירים, בדגש על השכלה והכשרה מקצועית, ולשפר את מצבן של משפחות עם קשיי תפקוד חמורים.

בשנת 2010 התבקש מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל לסייע בפיתוח תשתית מידע ומעקב שתסייע למשרד הרווחה בפיתוח התכנית ובמעקב אחר תפוקותיה. דוח זה מסכם את פעילות התכנית בשנים 2010-2014, ומוצגים בו מאפייני המשתתפים בתכנית, צורכיהם, השינויים שחלו במצבם והפעילויות שנעשו במסגרת התכנית.

תכנית החומש של משרד הרווחה סיימה את פעילותה במרבית המחלקות לשירותים חברתיים בסוף שנת 2014, למעט בראשון לציון, בנתניה וברחובות, שבהן פעילותה עתידה להסתיים במהלך שנת 2016. עקרונות התכנית ודרכי פעולתה עולים בקנה אחד עם עקרונות הרפורמה של משרד הרווחה בנושא עבודה עם משפחות, ואף עם עבודת המשרד עם משפחות עניות בקרב אוכלוסיות מגוונות (למשל, במסגרת תכנית "נושמים לרווחה")².

2. תיאור התכנית

תכנית החומש של משרד הרווחה פותחה במסגרת החלטת ממשלה משנת 2008 לגבש תכנית כוללת לשיפור קליטת עולים בני העדה האתיופית, תוך התמקדות באוכלוסייה צעירה על סף השתלבות בחיים האזרחיים ובשוק העבודה, בשכונות שבהן ריכוזים גבוהים של בני העדה האתיופית. לתכנית שותפים משרד העלייה והקליטה, משרד הבינוי, משרד הכלכלה, משרד החינוך ומשרד הרווחה, ולצורך הפעלתה הוקמה ועדת שרים מיוחדת וחמש תת ועדות בין-משרדיות.

במסגרת זו פיתח משרד הרווחה את תכנית החומש לטיפול בעולים בני העדה האתיופית המוכרים לשירותי הרווחה. התכנית נועדה להוציא משפחות שאינן סובלות ממצבי סיכון חמורים ממעגל הנזקקות לשירותי הרווחה, לקדם צעירים בדגש על השכלה והכשרה מקצועית ולשפר את מצבן של משפחות עם קשיי תפקוד

¹ החלטת ממשלה 3116 מיום 10.2.2008.

² "נושמים לרווחה" היא תכנית ביוזמה ובהובלה של משרד הרווחה, בשיתוף ג'וינט ישראל וקרן רש"י, שמטרתה לסייע לאנשים החיים בעוני ובהדרה להיחלץ מן החיים בעוני.

חמורים. עקרונות התכנית מתבססים על מודל העבודה של תכנית "עצמאות", שפותחה בשנת 2002 על ידי ג'וינט ישראל בשיתוף עם משרד הרווחה (שמר, 2010; סומך ואחרים, 2012).

בעת ההיערכות לבניית תכנית החומש מופתה אוכלוסיית העולים בני העדה האתיופית המוכרת במחלקות לשירותים חברתיים. נעשה ניתוח ראשוני של נתוני היסוד³ ב-22 יישובים שבהם ריכוז גבוה של יוצאי אתיופיה וכן של נתונים משלימים מן המחלקות. בעקבות הניתוח הוגדרו שלוש קבוצות יעד לתכנית:

♦ **משפחות ללא מסמני סיכון:** משפחות עם ילדים, בעלות רמת תפקוד תקינה במרבית תחומי החיים, אך בעלות קשיים הנובעים בעיקר מן העלייה לישראל ומרמת השכלה נמוכה.

♦ **משפחות עם מסמני סיכון:** משפחות עם ילדים, בעלות צרכים רבים במיוחד היוצרים מצבי סיכון עבור הילדים.

♦ **צעירים:** צעירים וצעירות רווקים בני 18-25 מרקע סוציאקונומי קשה או כאלה הנמצאים בבית ללא מעש.

לכל קבוצה נקבעו מטרות על פי צרכיה הייחודיים: מטרות התכנית למשפחות ללא מסמני סיכון הדגישו פיתוח עצמאות תפקודית וכלכלית; במטרות למשפחות עם מסמני סיכון הודגשו שיפור התפקוד ההורי וניהול משק הבית; ובמטרות התכנית לצעירים הושם דגש על שיפור רמת ההשכלה והמצב התעסוקתי.

התכנית יושמה בקרב המשפחות והצעירים בשני מישורים: (1) ליווי אישי של המשפחה או הצעיר על-ידי מלווה או עובד סוציאלי, לרוב מן העדה האתיופית, שנשכרו במיוחד לצורך הפעלת התכנית; (2) השתתפות בקורסים ובסדנאות מגוונים והפניה לשירותים בקהילה על פי הצרכים והמטרות של כל קבוצה. בדרך זו שאפו מתכנני התכנית ליצור מעטפת תמיכה למשפחות ולצעירים, לקדםם לתפקוד עצמאי ולהעמיק את שילובם בחברה ובקהילה.

התכנית החלה לפעול בשנת 2010 בארבע מחלקות לשירותים חברתיים, בקרב משפחות ללא מסמני סיכון ובקרב צעירים בני 18-25. בשנת 2011 התווספה קבוצת המשפחות עם מסמני סיכון, והתכנית הורחבה לשלוש מחלקות נוספות. סך הכול פעלה התכנית בשבע מחלקות לשירותים חברתיים בשש ערים – רחובות, עפולה, אשקלון, ראשון לציון, קריית מלאכי ונתניה (בשתי מחלקות).

3. מערכת המידע ושיטת עיבוד הנתונים

3.1 מטרת מערכת המידע

מערכת המידע נועדה לשמש את המלווים והעו"סים בעבודתם השוטפת עם המשפחות והצעירים, וכן לאפיין את המשתתפים ולבחון את השינויים שחלו במצבם כבסיס לפיתוח מתמשך של התכנית. היעדים המפורטים של מערכת המידע הם:

- ♦ למפות את המאפיינים ואת הצרכים של המשפחות והצעירים משתתפי התכנית
- ♦ לבחון את היקף השימוש של משתתפי התכנית בשירותים ובקורסים
- ♦ לבחון את התקדמות המשתתפים בתחומי ההתערבות.

³ נתוני יסוד הם חלק ממערכת ניהול מידע ממוחשבת אחידה במש"ח. הנתונים במערכת זו מתייחסים לפריטי מידע ראשוניים הנאספים על הלקוח, והם כוללים את פרטיו הדמוגרפיים ואת הצרכים שעל בסיסם הגיע למש"ח.

3.2 שיטת עיבוד הנתונים

בדוח הנוכחי מוצגות תוצאות ההתערבות בקרב משפחות וצעירים משתתפי התכנית שסיימו את ההתערבות או שנמצאים בשלבי סיום מתקדמים. משפחות ללא מסמני סיכון – שנתיים וחצי בממוצע לאחר שהחלו את השתתפותן בתכנית; משפחות עם מסמני סיכון – שנה ושמונה חודשים בממוצע לאחר שהחלו את השתתפותן בתכנית; צעירים בני 18-25 – שנה וחצי בממוצע לאחר שהחלו את השתתפותם בתכנית.

כדי לבחון אם חל שינוי משמעותי בין מצב המשתתפים עם הצטרפותם לתכנית לבין מצבם בתום ההתערבות, נערכה השוואה בין שתי נקודות הזמן, במדדים שונים על פי תחומי ההתערבות. המדדים נקבעו בשיתוף מפעילי התכנית ובהסתמך על מדדים שבהם נעשה שימוש בהערכת תכניות דומות. שינוי משמעותי הוגדר בשתי דרכים, על פי המדד הנבדק:

- ♦ במרבית התחומים שנבדקו בתכנית נקבע יעד להשגה. במקרים אלו השגת המשתתף את היעד היא אינדיקציה לשינוי משמעותי או לתוצאה חיובית. תחום התעסוקה הוא דוגמה לכך: השמה בעבודה – כן או לא; קידום בעבודה – כן או לא; עלייה בהיקף המשרה – כן או לא.
- ♦ בחלק מן התחומים הוגדרו כמה שלבים של התקדמות משמעותית, והתקדמות הוגדרה כשיפור באחד מהם לפחות. דוגמה לכך היא שליטה במיומנות הדיבור בעברית: השלבים הם "יש קושי בדיבור", "מיומנות דיבור בינונית" ו"מיומנות דיבור טובה". אדם שהתקשה בדיבור בעברית בעת כניסתו לתכנית ובסיומה הגיע למיומנות בינונית, התקדם.

בכל אחד מן התחומים מוצגות רק תוצאות ההתערבות של משתתפים שבעת הצטרפותם לתכנית היה להם צורך או קושי בתחום, והוגדר להם יעד להתערבות בתחום זה.

3.3 האוכלוסייה שעליה נאסף המידע

בדוח מוצג מידע על 359 משפחות ללא מסמני סיכון (356 אימהות ו-131 אבות), 125 משפחות עם מסמני סיכון (123 אימהות ו-45 אבות) ו-180 צעירים וצעירות בני 18-25, שהשתתפו בתכנית במהלך השנים 2014-2010 ואשר מידע עליהם התקבל גם בתחילת ההתערבות וגם בסיומה.

3.4 תיאור הכלים לאיסוף המידע

לשם בניית מערכת המידע גובשה מערכת נפרדת של שאלונים לכל אחת מן הקבוצות המשתתפות בתכנית. השאלונים גובשו בשיתוף עם צוות התכנית ובהסתמך על מדדים שנעשה בהם שימוש בהערכת תכניות דומות. השאלונים על אודות המשפחות והצעירים הועברו למלווים ולעו"סים והם נתבקשו למלאם. השאלונים על אודות המשפחות כללו מידע על המשפחה וכן על האם ועל האב בנפרד.

המשתתפים שנבדקו בכל קבוצה הם: מצב תעסוקתי, ידע על זכויות ועל הדרכים למיצוין והרשתות החברתיות של המשפחה או הצעיר. השאלונים על אודות המשפחות כללו גם שאלות על רמת העברית של ההורים, על הרווחה הכלכלית של המשפחה, על מעורבות ההורים בחינוך הילדים, על היחסים במשפחה (בדגש על תפקוד הורי בקרב המשפחות עם מסמני סיכון) ועל ניהול תקציב משפחתי מאוזן; השאלון על אודות הצעירים כלל גם שאלות על רמת השכלתם של הצעירים, על שירותם הצבאי ועל התנהגויות סיכון.

לכל קבוצה הועברו שני שאלונים בשתי נקודות זמן:

- ♦ שאלון צרכים – שאלון למיפוי מאפייניהם וצורכיהם של המשתתפים בעת כניסתם לתכנית
- ♦ שאלון תוצאות – שאלון למיפוי התשומות שניתנו למשתתפים בתכנית ולבחינת מצבם בתום השתתפותם בה.

נוסף לכך, לקבוצת המשפחות ללא מסמני סיכון פותח גם שאלון להערכת המלווים את התקדמות המשפחות באמצע התהליך, כדי לסייע למפעילי התכנית לחדד את דרכי העבודה עמן (המידע שעלה משאלון זה אינו מוצג בדוח הנוכחי).

המידע המוצג בדוח זה כולל גם תובנות שעלו משיחות עם מנהלת התכנית ועם מפעיליה במסגרת ליווי התכנית.

3.5 מועדי איסוף המידע והצגת הממצאים

משפחות וצעירים הצטרפו לתכנית וסיימו את השתתפותם בה בנקודות זמן שונות במהלך שלוש שנות הפעלתה. משמעות הדבר היא שהמלווים והעו"סים מילאו את שאלון הצרכים ולאחר מכן את שאלון התוצאות בנקודות זמן שונות, על פני כל תקופת ההפעלה.

רוב שאלוני הצרכים נאספו בתקופה שבין ינואר 2011 לספטמבר 2012; מרבית שאלוני התוצאות נאספו בתקופה שבין ינואר 2013 לינואר 2014. מועדים אלה מציינים את הזמן שבו המלווים והעו"סים סיימו למלא את השאלונים ולא את מועד ההתחלה או הסיום של העבודה עם המשתתפים.

המידע שעלה מן השאלונים נאסף ועובד בכמה הזדמנויות והוצג בפורומים שונים. לאורך כל תקופת הפעלת התכנית הגיעו החוקרות אל האגף לשירותים חברתיים ואישיים ואל המחלקות לשירותים החברתיים ביישובים הרלוונטיים, לצורך הצגת המידע וקיום דיון בנוגע אליו.

3.6 מגבלות המידע

מאיסוף המידע עולות כמה סוגיות מתודולוגיות:

- ♦ חלק מן המלווים והעו"סים מילאו את השאלונים במועד מאוחר משהתבקשו, וחלקם מילאו אותם בטרם ידעו את כל הפרטים על המשפחה או על הצעיר. במקרים מסוימים הייתה תחלופה של עובדים בטרם הספיק העובד המקורי למלא את השאלון. משמעות הדבר היא שבנוגע לחלק מן השאלות המידע אינו מלא או שהיה צורך להשלימו במועד מאוחר יותר.
- ♦ תכנית החומש היא תכנית ניסיונית ועל כן חלו בה שינויים במהלך הפעלתה. אלה באו לידי ביטוי בתוספת שאלות לשאלוני הצרכים בשלבים מתקדמים של התכנית. משמעות הדבר היא שלגבי חלק מן המשפחות והצעירים הוותיקים יותר בתכנית מולאו שאלונים שלא כללו את השאלות החדשות.
- ♦ מערכת המידע נועדה לסייע לעובדי התכנית בעבודתם עם המשפחות והצעירים, והיא מתבססת על העבודה השוטפת של המלווים והעו"סים עם המשתתפים ועל מומחיותם בהערכת מצבם, על צורכיהם ועל ההתקדמות של משתתפי התכנית. עובדי התכנית הונחו לבסס את הערכותיהם על שיחות עם משתתפי התכנית ולשקף את צורכיהם ואת היעדים שהם מבקשים להשיג. עם זאת, המידע אינו מבוסס ישירות על קולם של המשתתפים.

4. משפחות ללא מסמני סיכון

תכנית החומש פעלה לקידום משפחות ללא מסמני סיכון המוכרות בשבע מחלקות לשירותים חברתיים בשש ערים. סך-הכול 359 משפחות; 356 אימהות ו-131 אבות. מדובר במשפחות עם ילדים שרמת תפקודן תקינה במרבית תחומי החיים, אך בעלות קשיים כלכליים הנובעים בעיקר מן העלייה לישראל ומרמת השכלה נמוכה. המטרה העיקרית של התכנית הייתה הוצאתן ממעגל הנוקדות לשירותי הרווחה אל עצמאות תפקודית וכלכלית.

4.1 מאפייני המשפחות

52% מן המשפחות בתכנית הן משפחות חד-הוריות שבראשן אם, ובקרב 48% מהן יש שני הורים⁴; מדובר במשפחות צעירות שבהן 2.8 ילדים בממוצע, מרביתם מתחת לגיל 18; מרבית ההורים עלו מאתיופיה בשנות ה-20 לחייהם; 39% מן האימהות ו-26% מן האבות סיימו בית ספר תיכון ולרבים אין השכלה כלל (39% מן האימהות ו-47% מן האבות).

4.2 צורכי המשפחות בעת הצטרפותן לתכנית

עם הצטרפות המשפחות לתכנית, המלווים העריכו ש-46% מן האימהות ו-65% מן האבות התקשו לשוחח בעברית; מרבית ההורים היו מועסקים (72% מן האימהות ו-87% מן האבות) במשלח יד בלתי מקצועי, בשכר נמוך וללא אופק תעסוקתי; ההורים ב-63% מן המשפחות לא היו מעורבים במידה מספקת במסגרות החינוך של ילדיהם או בלימודיהם; ב-32% מן המשפחות ההורים לא הכירו את הזכויות המגיעות להם ואת הדרכים למיצוין; ול-44% מן המשפחות לא הייתה תמיכה חברתית מספקת.

4.3 תשומות שניתנו למשפחות במהלך התכנית

בתקופת ההשתתפות בתכנית כל משפחה עבדה עם מלווה משפחה, אקדמאי שאינו עו"ס, בן העדה האתיופית, שריכז את פעילותה בתכנית. המלווה נפגש עם בני המשפחה בקביעות לשיחות פרטניות וליווה אותם לשירותים שונים בעת הצורך. כל מלווה עבד בממוצע עם 21 משפחות בו-זמנית, במהלך שנתיים וחצי בממוצע, ונפגש אתן 1-2 פעמים בחודש (63% מן המשפחות) או 3-4 פעמים בחודש (37% מן המשפחות).

נוסף לכך השתתפו המשפחות בקורסים ובסדנאות במגוון נושאי ההתערבות. 90% מן האימהות ו-62% מן האבות השתתפו בקורס אחד לפחות במסגרת התכנית. בממוצע, האימהות השתתפו בשלושה קורסים והאבות בשני קורסים. שיעור ההשתתפות הגבוה ביותר היה בקורסים ובסדנאות בתחום המשפחה (67% מן האימהות ו-45% מן האבות) ובקורסים בתחום התעסוקה (62% מן האימהות ו-34% מן האבות). 41% מן האימהות ו-25% מן האבות השתתפו גם בקורס לשיפור השפה העברית (זאת למרות השיעורים הגבוהים של האבות שהמלווים העריכו כי הם מתקשים במיומנויות השפה העברית).

⁴ בקרב 40 משפחות ללא מסמני סיכון שבהן שני הורים, האבות לא השתתפו בתכנית ולכן לא מוצג מידע עליהם.

4.4 תוצאות ההתערבות בסיום ההשתתפות בתכנית

לאחר תקופה של שנתיים וחצי בממוצע, שבה זכו המשפחות לליווי צמוד של מלווה, השתתפו בקורסים ובסדנאות וקיבלו סיוע בפנייה לשירותים שונים, שיפרו 86% מהן את תפקודן בתחום אחד לפחות מתוך 6 תחומי ההתערבות. כל משפחה התקדמה בממוצע ב-1.8 מתוך 4.3 תחומים שבהם קבעה יעדים במסגרת התכנית.

התחומים שבהם שיעור המשפחות ששיפרו את תפקודן היה הגבוה ביותר הם: היכולת של המשפחה לנהל תקציב משפחה מאוזן (75% מן המשפחות שקבעו יעד בתחום), המצב התעסוקתי של ההורים, הכולל השמה, קידום בעבודה או הגדלת היקף משרה (64% מן האימהות ו-53% מן האבות שקבעו יעד בתחום), המיומנויות של ההורים בשפה העברית (49% מן האימהות ו-74% מן האבות שקבעו יעד בתחום), מעורבותם בחינוך הילדים (59% מן המשפחות שקבעו יעד בתחום) והידע שלהם על זכויותיהם ועל הדרכים למיצוין (51% מן המשפחות שקבעו יעד בתחום). חשוב לציין כי 22% מכלל המשפחות הגדילו את ההכנסה המשפחתית שלהן ב-10% לפחות.

19% מן המשפחות גם סגרו את התיק במש"ח, שיעור הגבוה פי ארבעה מן השיעור המקביל לשנה ב-2012 בקרב כלל מטופלי המש"חים (5%). ל-27% נוספים מן המשפחות הומלץ לסגור את התיק בקרוב⁵.

עם זאת, למרות המאמצים הרבים שנעשו במסגרת התכנית, היה קושי לערב את האבות בתהליך ההתערבות, ליצור שיתוף פעולה עם מעסיקים, הדרוש להכשרה במקום העבודה, להרחיב את הרשתות החברתיות של המשפחות (19% בלבד מן המשפחות שקבעו יעד בתחום זה הצליחו להשיגו) ולהביא לסגירת התיק במש"ח של חלק מן המשפחות – אם בשל חשש של המשפחות עצמן ואם מכיוון שעו"ס במחלקה זיהה אצל המשפחות קשיים חדשים במהלך העבודה שלו עמן.

5. משפחות עם מסמני סיכון

תכנית החומש הופעלה בקרב משפחות עם מסמני סיכון בשלוש משבע המחלקות שבהן היא פעלה (ברחובות, בראשון לציון ובעפולה), סך-הכול 125 משפחות; 123 אימהות ו-45 אבות. מדובר במשפחות בעלות צרכים רבים במיוחד היוצרים מצבי סיכון עבור הילדים (למשל, קשיים בטיפול ההורי ובחלק מן המשפחות אף התמכרויות ואלימות). המטרה העיקרית של התכנית הייתה שיפור מצבן של המשפחות והילדים, תוך שיפור היחסים בין בני המשפחה וחיזוק הקשר הרגשי עם הילדים, ושילובן בשירותים המוצעים להן בקהילה.

5.1 מאפייני המשפחות

63% מן המשפחות עם מסמני סיכון שהשתתפו בתכנית הן משפחות חד-הוריות שבראשן אם; 57% מן המשפחות הן משפחות גדולות ובהן ארבעה ילדים ויותר, מרביתם בני פחות מ-18; ההורים עלו מאתיופיה בגיל מבוגר יחסית (גיל עלייה ממוצע לאימהות 21 ולאבות 27); ולרובם אין השכלה כלל (65% מן האימהות ו-78% מן האבות).

⁵ עיבוד מיוחד של האגף למחקר, תכנון והכשרה, משרד הרווחה.

5.2 צורכי המשפחות בעת הצטרפותן לתכנית

עם הצטרפות המשפחות לתכנית, העו"סים העריכו כי בקרב 70% מן המשפחות היו קשיים בתפקוד ההורי; בקרב 66% מן המשפחות ההורים לא היו מעורבים בחינוך הילדים במידה מספקת; בקרב 79% מן המשפחות ההורים לא הכירו את הזכויות המגיעות להם ואת הדרכים למיצוין; בקרב 54% מן המשפחות ההורים התקשו לנהל את משק הבית; ובקרב 72% מהן הם התקשו לנהל את תקציב המשפחה. 65% מן האימהות ו-73% מן האבות התקשו לדבר בעברית; 61% מן האימהות ו-62% מן האבות היו מועסקים, אולם בקרב 33% מן המשפחות לא היה מפרנס כלל.

5.3 תשומות שניתנו למשפחות במהלך התכנית

בתקופת ההשתתפות בתכנית עבדה כל משפחה עם עו"ס משפחה (לרוב בן העדה האתיופית), שריכוז את פעילותה בתכנית. העו"ס נפגש עם בני המשפחה בקביעות ובאינטנסיביות לשיחות פרטניות וליווה אותם לשירותים שונים בעת הצורך. כל עו"ס עבד בממוצע עם 18 משפחות, במהלך שנה ושמונה חודשים בממוצע, ונפגש אתן 1-2 פעמים בחודש (51% מן המשפחות) או 3-4 פעמים בחודש (49% מן המשפחות).

נוסף לכך השתתפו המשפחות בקורסים ובסדנאות במגוון נושאי ההתערבות. 80% מן האימהות ו-62% מן האבות השתתפו בקורס אחד לפחות במסגרת התכנית. האימהות השתתפו בממוצע ב-2.3 קורסים והאבות ב-1.8 קורסים. שיעור ההשתתפות הגבוה ביותר היה בקורסים ובסדנאות בתחום המשפחה שבהם השתתפו שיעור דומה של אימהות ואבות (68% ו-57% בהתאמה). 32% מן האימהות ו-20% מן האבות השתתפו גם בקורסים בתחום התעסוקה; 28% מן האימהות ו-7% מן האבות השתתפו בקורסים לשיפור השפה העברית (וזאת למרות שמרבית ההורים התקשו בכל מיומנויות השפה העברית).

5.4 תוצאות ההתערבות בסיום ההשתתפות בתכנית

לאחר תקופה של שנה ושמונה חודשים בממוצע בתכנית, שבה זכו המשפחות לליווי צמוד של עו"ס, השתתפו בקורסים ובסדנאות וקיבלו סיוע בפנייה לשירותים שונים, שיפרו 85% מהן את תפקודן או השיגו את היעדים שקבעו בתחום אחד לפחות מתוך 8 תחומי ההתערבות. כל משפחה התקדמה בממוצע ב-2 מתוך 4.8 תחומים שבהם קבעה יעדים במסגרת התכנית.

התחומים שבהם שיעור המשפחות ששיפרו את תפקודן היה הגבוה ביותר הם: ידע על זכויות ועל הדרכים למיצוין (77% מן המשפחות שקבעו יעד בתחום), ניהול תקציב משפחה מאוזן (59% מן המשפחות שקבעו יעד בתחום), הרחבת הרשת החברתית (54% מן המשפחות שקבעו יעד בתחום), שיפור ניהול משק הבית (51% מן המשפחות שקבעו יעד בתחום), שיפור מיומנויות בשפה העברית (52% מן האימהות ו-44% מן האבות שקבעו יעד בתחום) ושיפור התפקוד ההורי (45% מן המשפחות שקבעו יעד בתחום).

נוסף לכך, מנהלת התכנית ומפעיליה סימנו את השיעור הגבוה של השתתפות המשפחות בקורסים ובסדנאות כהישג משמעותי של התכנית עם קבוצה זו של משפחות. לדבריהם, רוב המשפחות המטופלות במש"ח ושלחן מאפיינים וצרכים דומים ממעטות לצרוך את השירותים המוצעים להן בקהילה, בשל היעדר שליטה בעברית ובשל חוסר אמון בממסד. הישג נוסף שאותו סימנו מובילי התכנית הוא שיעור גבוה של אבות שנטלו חלק פעיל בתכנית, במיוחד בקורסים העוסקים בתפקוד המשפחה. נתון זה משקף את המאמץ הרב של העו"סים

לגייס את האבות להשתתף בתכנית ובתשומות שהיא מציעה, ואת ההקפדה על עבודה כוללת עם כל בני המשפחה.

6. צעירים בני 18-25

תכנית החומש הופעלה גם בקרב צעירים וצעירות בני 18-25, רווקים מרקע סוציאקונומי קשה או כאלה הנמצאים בביתם ללא מעש. מטרתה הייתה לקדם את הצעירים, בדגש על השלמת השכלה והכשרה מקצועית, תוך חיזוק זהותם העצמית ושילובם בחברה. בתכנית השתתפו סך-הכול 180 צעירים; 85 צעירות ו-95 צעירים.

6.1 מאפייני הצעירים ומשפחותיהם

רוב הצעירים שהשתתפו בתכנית נולדו באתיופיה (71%) אך עלו לארץ בגיל צעיר (ממוצע גיל עלייה – 5.6). 81% מן הצעירים הגיעו ממשפחות המוכרות לשירותי הרווחה, 35% מן המשפחות מתקשות בתפקוד היום-יומי, לרוב בשל בעיות בריאות קשות של ההורים, ו-27% מן המשפחות נתונות בקשיים כלכליים משמעותיים. 43% מן הצעירים עצמם היו בקשר עם שירותים שונים בעת הצטרפותם לתכנית או בעברם.

6.2 צורכי הצעירים בעת הצטרפותם לתכנית

עם הצטרפותם לתכנית, 80% מן הצעירים היו בעלי 12 שנות לימוד אולם ל-42% בלבד הייתה תעודת בגרות (ל-16% תעודת בגרות מלאה ול-26% תעודת בגרות חלקית); 59% מן הצעירים היו מועסקים בעבודה שאינה יציבה והשתכרו שכר נמוך; אשר לשירות הצבאי, 7% היו לקראת גיוס, 4% שירתו בצבא או בשירות לאומי, 36% לא שירתו מעולם ו-53% מן הצעירים שירתו בעבר בצבא או בשירות לאומי. להערכת המלווים והעו"סים, הצעירים שהיו לקראת גיוס נזקקו לתמיכה כדי להתגייס, ואילו הצעירים ששירתו בצבא התקשו להתמיד בשירות בשל מחויבות לעזור למשפחה.

עם הצטרפותם לתכנית, המלווים והעו"סים העריכו כי 46% מן הצעירים היו חשופים לסביבה עבריינית או שלילית, ו-19% אף השתתפו בפעילות שלילית או עבריינית בעצמם; 25% מן הצעירים היו ללא מעש וחסרי מסגרת; ל-21% מן הצעירים לא היו קשרים נורמטיביים עם בני גילם או שהיו להם קשרים מעטים ורופפים; ל-32% היו קשרים רופפים עם הוריהם או בני משפחה אחרים ול-31% לא הייתה תמיכה משפחתית מספקת; המלווים והעו"סים העריכו כי ל-38% מן הצעירים הערכה עצמית נמוכה ודימוי עצמי שלילי.

6.3 התשומות שניתנו לצעירים במהלך התכנית

העבודה עם הצעירים הותאמה לצורך שלהם בהתערבות קצרת מועד (בניגוד לעבודה עם המשפחות שכללה תהליכים ארוכי טווח). ההתערבות כוונה לסייע להם לפרוץ את "תקרת הזכוכית" שאפיינה את חייהם ולהעלותם על מסלול חיים נורמטיבי. מפעילי התכנית רואים בה תכנית מניעתית לצעירים, מאחר שללא הסיוע יש להניח כי רבים מהם עתידים להיות נטל על שירותי הרווחה.

הפעילות עם הצעירים כללה ליווי אינטנסיבי של מלווה או של עו"ס צעירים, לרוב בן העדה האתיופית, והשתתפות בקורסים ובסדנאות. כל מלווה או עו"ס עבד בממוצע עם 22 צעירים, במשך שנה וחצי בממוצע.

על פי רוב, העו"סים עבדו עם צעירים שהיו בקשר עם קצין שירות מבחן, חשופים לסביבה עבריינית או ללא מסגרת, ואילו המלווים עבדו עם הצעירים בעלי צרכים מורכבים פחות.

נוסף לכך השתתפו הצעירים בקורסים ובסדנאות במגוון נושאי ההתערבות. 89% מהם השתתפו בקורס אחד לפחות במסגרת התכנית. כל צעיר השתתף בשני קורסים בממוצע. 73% מן הצעירים השתתפו בסדנת ההעצמה, שהייתה מרכיב מרכזי בתכנית ונועדה להעצים את הצעיר, לחזק את אמונתו ביכולתו ולסייע לו לעלות על מסלול חיים נורמטיבי.

הצעירים השתתפו גם בקורסים בתחום התעסוקה – 62% מהם השתתפו בסדנאות הכנה לתעסוקה, אבחון תעסוקתי והכנה להשמה, 12% השתתפו בהכשרה מקצועית; ובתחום ההשכלה – 16% בלבד השתתפו בתכניות להשלמת השכלה לעומת 33% מן הצעירים שקבעו יעד לשפר את סטטוס ההשכלה שלהם.

6.4 תוצאות ההתערבות בסיום ההשתתפות בתכנית

לאחר תקופה של שנה וחצי בממוצע, שבה זכו הצעירים לליווי צמוד של מלווה או עו"ס והשתתפו בקורסים ובסדנאות, 84% מהם התקדמו בתחום אחד לפחות מתוך 6 תחומי ההתערבות. כל צעיר התקדם בממוצע ב-2 מתוך 3 תחומים שבהם קבע יעדים עם המלווה או העו"ס במסגרת התכנית.

התחומים שבהם שיעור הצעירים ששיפרו את מצבם היה הגבוה ביותר הם: הרחבת הרשת החברתית הנורמטיבית וחיזוק הקשרים עם בני המשפחה (83% מן הצעירים שקבעו יעד בתחום, בשני התחומים), שיפור סטטוס ההשכלה והמצב התעסוקתי – אחוז ניכר מן הצעירים שיפרו את סטטוס ההשכלה שלהם (47%) ואת מצבם התעסוקתי (44%). בתום התכנית, שבעה צעירים בלבד, מתוך 45 צעירים בתחילת התכנית, נותרו ללא מסגרת (שיפור במצבם של 84% מן הצעירים שהיו ללא מסגרת).

הבדלים בין צעירים לצעירות. בדיקת הנתונים הראתה שיש הבדלים בין הצעירים לצעירות. עם הצטרפות לתכנית, היו נתוני הצעירות חיוביים יותר מנתוני הצעירים; ל-54% מן הצעירות הייתה תעודת בגרות מלאה או חלקית לעומת 27% מן הצעירים, יותר צעירות שירתו בצבא או בשירות לאומי (79% לעומת 54%), פחות צעירות היו חשופות לסביבה שלילית (40% לעומת 53%), פחות מהן הפגינו התנהגות שלילית בעצמן (13% לעומת 25%), ופחות צעירות היו ללא מעש וחסרות מסגרת (22% מן הצעירות לעומת 27% מן הצעירים).

בתום ההתערבות, שיעור הצעירים והצעירות ששיפרו את מצבם בתחום אחד לפחות היה דומה, אולם יותר צעירות השתפרו בתחום התעסוקה (52% מן הצעירות שקבעו יעד בתחום לעומת 37% מן הצעירים), ויותר צעירים צמצמו את ההתנהגות הלא נורמטיבית (86% מן הצעירים שקבעו יעד בתחום לעומת 67% מן הצעירות).

למרות הישגי הצעירים והצעירות, המלווים והעו"סים דיווחו כי הם התקשו לסייע בניית חלק מן הצעירים מן הסביבה השלילית שהיו חשופים אליה. רבים מן הצעירים התקשו להתחייב לתהליכים ארוכי טווח, ולכן חלקם ויתרו על ההזדמנות להשתתף במסלולים להשלמת השכלה או להכשרה מקצועית. במקרים אחרים הצעירים היו מחויבים לתמוך כלכלית במשפחותיהם ולא התפנו לפעילות שהוצעה להם במסגרת התכנית. במקרים אלה הובן כי יש לעבוד גם עם הורי הצעיר ומשפחתו, אולם תובנה זו קיבלה ביטוי מעשי בעבודה עם מעטים מן הצעירים בלבד.

7. תובנות שעלו מן המעקב אחר התכנית

במסגרת הצגת הממצאים בפורומים שונים, ומשיחות עם עובדי המחלקות, עם המלווים ועם העו"סים, עלו כמה תובנות בנוגע לדרכי הפעולה של התכנית. תובנות אלה יכולות לשמש כלי להמשך העבודה עם מטופלי המחלקות יוצאי אתיופיה, ולצד זאת לתרום לפיתוח דרכי עבודה עם אוכלוסיות אחרות.

♦ **עבודה ממוקדת ואינטנסיבית עם משפחות וצעירים המוכרים במחלקות.** בתכנית הייתה הקצאה של

מכסת משפחות וצעירים נמוכה מן הרגיל לעו"סים, והתקיימו מפגשים קבועים ותכופים עם המשתתפים. המלווה או העו"ס היו זמינים למשתתפים וסיפקו להם תמיכה אישית וליווי מקצועי, ובידם סל מענים גמיש שהותאם לצרכים ולמטרות שנקבעו בתכנית העבודה. לדברי מפעילי התכנית, דרך עבודה זו תרמה לשיתוף הפעולה של המשתתפים ולהישגיהם.

♦ **שימוש במידע לתכנון ההתערבות ולמעקב.** בתכנית נעשה שימוש עקבי ולאורך זמן בנתונים. המידע

שנאסף בעת ההיערכות לתכנית השפיע על גיבוש הקבוצות השונות שנכללו בה ועל התוויית דרכי הפעולה עמן. המידע שנאסף על המשתתפים במהלך התכנית סייע בקביעת היעדים הקונקרטיים לכל משתתף ולמעקב אחר התקדמותו.

♦ **כוח האדם בתכנית.** התכנית המחישה את האפשרויות של שימוש באנשים שיש להם רקע מקצועי

מגוון וקרבה תרבותית לקבוצת היעד.

- **תפקיד המלווה.** את עבודת התכנית עם המשפחות ללא מסמני סיכון ועם חלק מן הצעירים ריכזו

מלווים, אקדמאים שאינם עו"סים. תפקיד זה נוצר במיוחד לצורך התכנית, והוא הופעל לראשונה במסגרתה במחלקות לשירותים החברתיים, המעסיקות על פי רוב עובדים סוציאליים. יתרונו של המלווה הוא בסגנון עבודה ממוקד ומשימתי, תוך מציאת פתרונות והבניית כוחות המשתתף כמשאב. לדברי מפעילי התכנית, דרך עבודה זו סייעה למשתתפים למקד את מאמצייהם במשימותיהם ולהתקדם לקראת השגת היעדים.

- **תפקיד עו"ס המשפחה.** ההתערבות בקרב משפחות עם מסמני סיכון נעשתה על ידי עו"ס משפחה

במחלקה. התדירות הגבוהה של המפגשים והאינטנסיביות של ההתערבות היא בבחינת שינוי בעבודת העו"סים במחלקות, אשר בשגרה אינם זמינים דיים בשל עומס עבודה. נוסף לכך, עבודת עו"ס המשפחה המדגישה את כוחות המשפחה ומבטאת הסתכלות כוללת על צורכי בני המשפחה משתלבת במסגרת הרפורמה בשירותי הרווחה המדגישה עבודה בראייה משפחתית.

- **כוח אדם מקרב יוצאי אתיופיה.** 90% מן המלווים והעו"סים בתכנית היו מקרב בני העדה

האתיופית. מפעילי התכנית דיווחו כי הזהות התרבותית בין איש המקצוע ובין המשפחה בתכנית תרמה רבות ליצירת אמון ולהצלחת תהליך ההתערבות בקרב המשפחות. עם זאת, מקצת ממפעילי התכנית ראו במוצאם האתיופי של אנשי המקצוע חיסרון, נוכח ניסיון העבר שלימד על מקרים של הזדהות יתר על המידה עם הקשיים של משתתפי התכנית, ועל מקרים שבהם המשתתפים עצמם לא שיתפו את אנשי המקצוע בכל הקשיים מחשש לחשיפה בפני נציג של הקהילה.

ראוי לציין כי עם סיום עבודתם בתכנית שולבו רבים מן העו"סים יוצאי אתיופיה במערכות הרווחה. כתוצאה מהתנסותם בתכנית, רבים מן המלווים יצאו ללימודי עבודה סוציאלית, ולאחר

שרכשו את המקצוע השתלבו במערכת הרווחה. שילוב כוח אדם מקצועי מקרב יוצא אתיופיה תואם את המלצותיה של הממשלה במסגרת "דרך חדשה"⁶, לייצוג הולם של יוצאי אתיופיה בשירות המדינה ובמגזרים אחרים.

- **מנהלת התכנית ביישוב.** תפקיד מנהלת התכנית ביישוב נבנה לאחר כשנה מתחילת התכנית, כמענה לצורכי הניהול המקומיים ועל בסיס תפקיד המנהל היישובי בתכנית "עצמאות". משיחות עם המנהלת הארצית של התכנית ועם מפעיליה עולה כי התפקיד הוא חיוני לפעילות התכנית ולהקפדה על יישומה. מנהלת התכנית ביישוב החליפה את מנהלי המש"חים, שעד לאותה עת שימשו בתפקיד מנהלי התכנית אף שלא היו פנויים לנהל אותה. בכך היא נתנה מענה חשוב גם לניהול המלווים ולמיצובם כחלק מעובדי המחלקה, מכיוון שלא היו עובדים סוציאליים.

♦ **התאמת העבודה למאפייני קבוצות.** התכנית פעלה מתוך ההנחה שאוכלוסיית יוצאי אתיופיה מורכבת ממגוון קבוצות בעלות מאפיינים וצרכים שונים. בעת ההיערכות לתכנית נעשה מיפוי של האוכלוסייה יוצאת אתיופיה המוכרת במש"חים, לפיו זהו שלוש קבוצות מובחנות שהיוו את שלוש קבוצות היעד של התכנית. לכל אחת הותאמו מודלים שונים של עבודה, והוגדרו יעדים ודפוסי טיפול דיפרנציאליים.

- **הגברת המעורבות של האבות בתכנית.** על אף שתכנית החומש מתבססת על ראייה כוללת שבה המשפחה היא ציר ההתערבות המרכזי, בתחילת הדרך היה קשה לגייס את שיתוף הפעולה של האבות. בעקבות מאמצי המלווים והעו"סים, לקחו חלק בתכנית 77% מכלל האבות במשפחות ללא מסמני סיכון וכל האבות במשפחות עם מסמני סיכון. עם זאת, במשפחות ללא מסמני סיכון היו אלה האימהות שנכחו במרבית המפגשים עם המלווה, ושיעור האימהות שהשתתפו בקורסים ובסדנאות היה גבוה משיעור האבות שהשתתפו בהם.

- **הצורך בעבודה עם הורי הצעירים.** במהלך התכנית ראו המלווים והעו"סים כי חלק מן הצעירים מחויבים לתמוך כלכלית במשפחותיהם ולסייע להם בחיי היום-יום. לפיכך הם הבינו שיש צורך לראות את הצעיר בהקשר המשפחתי, ולבנות קשר עם הוריו כדי לשמור על איזון בין הצרכים הכלכליים של המשפחה והצרכים הרגשיים של הצעיר ורצונו להתקדם. אף שתובנה זו עלתה בשלבים מאוחרים של התכנית וקיבלה ביטוי מעשי בעבודה עם מעטים מן הצעירים בלבד, היא הוצגה לפני ועדת ההיגוי של התכנית ונדונה במחלקות לשירותים חברתיים.

- **עבודה עם המשפחות ללא מסמני סיכון לשיפור מצבן התעסוקתי.** מפעילי התכנית ביקשו לשפר את מצבם התעסוקתי של ההורים במשפחות ללא מסמני סיכון באמצעות הכשרות מקצועיות או באמצעות הכשרה במקום העבודה. סוגיית הקידום התעסוקתי וההכשרה במקום העבודה הם אתגרים שעמם מתמודדים אנשי מקצוע רבים בתחום ובעבודה עם אוכלוסיות מגוונות. המידע שנאסף על המשתתפים מלמד על כך שכשליש מהם כבר רכשו מקצוע בעבר ורק מעטים עבדו בו. מן המידע עולה עוד כי משתתפים ספורים בלבד עברו הכשרה במקום העבודה בשל קושי ליצור שיתוף פעולה עם מעסיקים. בעקבות הצגת מידע זה בפני מטה התכנית, הוחלט כי ההכשרות המקצועיות יוצעו למשתתפים רק לאחר בירור מעמיק שיוודא כי הן ישמשו אותם בשיפור מצבם התעסוקתי.

⁶ בפברואר 2014 החליטה הממשלה להניע תהליך התייעצות לגיבוש מדיניות חדשה לשילוב ישראלים יוצאי אתיופיה בחברה הישראלית. בהחלטה 324 מיום 31 ביולי 2015, אימצה הממשלה את המלצות התהליך וגיבשה אבני יסוד למדיניות ממשלה חדשה.

מפעילי התכנית לא הצליחו לפתח קשרים עם מעסיקים לצורך הכשרות במקום העבודה גם בשלבים מתקדמים של התכנית.

♦ **סגירת תיק של משפחות ללא מסמני סיכון במחלקות לשירותים חברתיים.** בתום ההתערבות סגרו 19% מן המשפחות ללא מסמני סיכון את התיק במש"ח, פי ארבעה מן השיעור המקביל לשנה בקרב כלל מטופלי משרד הרווחה ב-2012 (5%). עם זאת, רבות מן המשפחות המשיכו להיות רשומות במחלקות גם לאחר שהשיגו את היעדים שביקשו להשיג במסגרת התכנית. חלקן חששו לסיים את הקשר עם המחלקה מכיוון שהן ראו בו רשת ביטחון או שביקשו להמשיך ולהיעזר במחלקה לצורך קבלת הטבות כלכליות. במקרים אחרים מי שביקש להמשיך את הקשר עם המשפחה הוא העו"ס במש"ח, אשר זיהה אצלה קשיים חדשים.

לפיכך, מפעילי התכנית ראו צורך לחזק אצל המשפחות רשתות ביטחון חלופיות, ולנטוע בהן את ההבנה שהמחלקה לשירותים חברתיים היא כתובת שאליה ניתן לחזור בעתות מצוקה, גם ללא הצורך ברישום פורמלי. כמו כן מפעילי התכנית ביקשו להבנות את נושא סיום הקשר עם המשפחה בהדרכת העובדים כחלק משמעותי מן ההדרכה, ולהקפיד על בחינה תקופתית של התיקים במש"חים, כדי לזהות תיקים שאינם פעילים ובמקרה הצורך לסגור אותם.

8. סיכום ואתגרים

תכנית החומש של משרד הרווחה פעלה בליווי מערכת המידע והמעקב בשנים 2010-2014. בתקופה זו נבדק מידע על 359 משפחות ללא מסמני סיכון, 125 משפחות עם מסמני סיכון ו-180 צעירים בני 18-25 שהשתתפו בתכנית. בתום תקופת ההתערבות (בין שנה וחצי לשנתיים וחצי, בממוצע), כ-85% מן המשתתפים מקרב שלוש הקבוצות שיפרו את תפקודם בתחום התערבות אחד לפחות, והתקדמו בממוצע ב-2-3 תחומים מתוך 4-5 תחומים שבהם קבעו יעדים יחד עם המלווה או העו"ס.

מן הנתונים עולה שהתכנית נתנה מענה כוללני למשתתפיה, והוא הותאם לצרכים הייחודיים של כל קבוצה. בקרב המשפחות ללא מסמני סיכון בלטו הישגים בניהול תקציב משפחה מאוזן, בשיפור המצב התעסוקתי של ההורים ובשיפור מיומנויותיהם בעברית; בקרב המשפחות עם מסמני סיכון בלטו הישגים בשיפור הידע שלהם על זכויותיהם ועל הדרכים למיצוין, בשיפור ניהול תקציב המשפחה, בניהול משק הבית ובשיפור התפקוד ההורי; ובקרב הצעירים בלטו הישגים בהרחבת הרשת החברתית הנורמטיבית וגם בשיפור סטטוס ההשכלה והמצב התעסוקתי.

ראוי לציין כי כחמישית מן המשפחות ללא מסמני סיכון סגרו את התיק במש"ח; מרבית ההורים במשפחות עם מסמני סיכון השתתפו בקורסים ובסדנאות; וכעשירית מכלל הצעירים נרשמו למסלולים להשכלה גבוהה.

לתכנית כמה דרכי פעולה שייחדו אותה ותרמו להישגי המשתתפים:

- ♦ שימוש עקבי ולאורך זמן בנתונים, שהשפיע על גיבוש קבוצות היעד השונות בתכנית, על התוויית דרכי הפעולה ועל המעקב אחר ההתקדמות
- ♦ התבססות על ראייה כוללתית רב-תחומית שבה המשפחה היא ציר ההתערבות המרכזי, בדגש על כוחות המשפחה

- ◆ עבודה ממוקדת ואינטנסיבית של מלווה או עו"ס עם משפחות וצעירים במחלקות, לצד הקצאה נמוכה של מכסת משתתפים לאיש מקצוע
- ◆ שימוש בתפקיד המלווה, אקדמאי שאינו עו"ס, שיתורו טמון בסגנון עבודה ממוקד ומשימתי, תוך מציאת פתרונות והבניית כוחות המשתתף כמשאב
- ◆ שימוש בכוח אדם מקרב יוצאי אתיופיה, עובדה שתרמה ליצירת אמון ולהצלחת תהליך ההתערבות בקרב המשפחות. הדבר אף סייע לשלב את עובדי התכנית יוצאי אתיופיה במערכות הרווחה בתום הפעלת התכנית, עובדה העולה בקנה אחד עם ההמלצות שגובשו במסגרת תכנית "דרך חדשה" לשילוב יוצאי אתיופיה בחברה בישראל.

בד בבד עלו כמה אתגרים חשובים לדיון ולהמשך פעילות :

- ◆ על אף גישה ממוקדת משפחה שהנחתה את הפעילות בתכנית, מפעיליה התקשו לערב בתהליך חלק מן האבות במשפחות ללא מסמני סיכון, וכן את הוריהם של מרבית הצעירים. משיחות עם מפעילי התכנית עלה כי מעורבות האבות והורי הצעירים היא חיונית לעבודה עם שתי הקבוצות, אולם נותרה אתגר משמעותי למרות מאמצי המלווים והעו"סים.
- ◆ נוכח שיעור המועסקים הגבוה מקרב ההורים במשפחות ללא מסמני סיכון כבר בתחילת התכנית, האתגר של מפעיליה היה קידום בעבודה, אם באמצעות הכשרה מקצועית ואם באמצעות הכשרה במקום העבודה. במהלך התכנית התברר ששני מסלולים אלה מאתגרים במיוחד. בהינתן שקידום בעבודה הוא חיוני לעצמאות כלכלית ותפקודית בקרב המשפחות ללא מסמני סיכון, יש להעמיק בבחינת הדרכים להשגתו, בין היתר תוך קידום שיתופי פעולה עם מעסיקים.
- ◆ שיעור גבוה של משפחות ללא מסמני סיכון נותרו בקשר עם המש"ח למרות הישגיהן בתכנית ועל אף המלצת המלווה לסגור את התיק. נושא זה מעלה סוגיות חשובות לדיון על המצבים שבהם חשוב לשמר את הקשר עם המחלקה ועל מציאת דרכים נוספות לספק למשפחות רשת ביטחון, גם בלי צורך להיות רשומות במש"ח.

הממצאים נדונו בכל שנה עם מובילי התכנית ברמה המקומית והארצית והיוו בסיס לשיפורה המתמשך לאורך כל הדרך. המעקב אחר פעילות התכנית וכתובת הדוח הנוכחי נעשו ביזמתו של משרד הרווחה ובמימונו.

דברי תודה

חובה נעימה לנו להודות לכל מי שסייעו לבניית מערכת המידע ולכתיבת דוח זה. ליוזמים ולמובילים של התכנית במשרד הרווחה והשירותים החברתיים, למנהלת התכנית, מרכזת מנהלת קליטה וכשירות תרבותית הגב' דפני מושיוב; לרכזת ההדרכה ברשויות המקומית, הגב' עירית אייזיק ולמרכזת תכניות ההכשרה בבית הספר המרכזי, הגב' יעל שטיינפלד; תודה לחברי ועדת ההיגוי על שתרמו מנסיונם ומן הידע המקצועי שלהם; תודה לגב' טלל דולב על תרומתה בשלבים הראשונים של התכנית ולמר מנחם וגשל, לשעבר המשנה למנכ"ל משרד הרווחה והשירותים החברתיים על תמיכתו בתכנית; ותודה מיוחדת למר מוטי וינטר, לשעבר מנהל האגף לשירותים אישיים וחברתיים, על תרומתו הייחודית לתכנית ולהבנת הממצאים, על התובנות ועל ההכוונה לאורך כל הדרך.

תודה מיוחדת למנהלות התכנית ביישובים, מאיה זאודו, אדרת טרכטינגוט, אורית דבש, שלי גטיה, אלכס פודוביץ' ואולי זמיר, ולמנהלות ומנהלי המחלקות לשירותים חברתיים, ולכל המלווים והעובדים הסוציאליים שעבדו עם המשפחות והצעירים, על שהקדישו מזמנם וסייעו באיסוף המידע.

תודה לפרופ' ג'ק חביב, מנהל המכון, על העזרה בליווי הפרויקט לכל אורכו. תודה לכל עמיתינו במכון ברוקדייל שסייעו בבניית מערכת המידע ובכתיבת הדוח, ובמיוחד לאורית שחר שהייתה מעורבת בשלבים הראשונים של הפרויקט ולרויטל אביב-מתוק על העזרה והתמיכה בשלבים השונים ובכתיבת הדוח; תודה לרונית בן-נון על עריכת הלשון של הדוח וללסלי קליינמן על הפקתו והבאתו לדפוס.

תוכן עניינים

1.	מבוא ורקע.	1.
1.	מבוא.	1.
1.	רקע.	1.
3.	רקע לפיתוח התכנית.	3.
5.	תיאור התכנית.	5.
9.	ב. תיאור מערכת המידע ושיטת עיבוד הנתונים.	9.
9.	1. מטרות מערכת המידע.	9.
9.	2. כלים לאיסוף המידע.	9.
10.	3. האוכלוסייה שעליה נאסף המידע.	10.
12.	4. מועדי איסוף המידע והצגת ממצאים בוועדות.	12.
13.	5. שיטת עיבוד הנתונים.	13.
14.	6. מגבלות המידע.	14.
15.	ג. משפחות ללא מסמני סיכון.	15.
15.	1. בסיס המידע.	15.
16.	2. מאפיינים וכוחות של המשפחות ללא מסמני סיכון.	16.
17.	3. צרכים של המשפחות ללא מסמני סיכון.	17.
18.	4. יעדים שהמשפחות ללא מסמני סיכון ביקשו להשיג במסגרת התכנית.	18.
19.	5. תשומות עיקריות שניתנו במסגרת התכנית.	19.
22.	6. תוצאות העבודה עם המשפחות ללא מסמני סיכון.	22.
30.	7. סיכום.	30.
31.	ד. משפחות עם מסמני סיכון.	31.
31.	1. בסיס המידע.	31.
32.	2. מאפיינים וכוחות של המשפחות עם מסמני סיכון.	32.
33.	3. צרכים של המשפחות עם מסמני סיכון.	33.
34.	4. יעדים שהמשפחות עם מסמני סיכון ביקשו להשיג במסגרת התכנית.	34.
35.	5. תשומות עיקריות שניתנו במסגרת התכנית.	35.
38.	6. תוצאות העבודה עם המשפחות עם מסמני סיכון.	38.
44.	7. סיכום.	44.
45.	ה. צעירים בני 18-25.	45.
45.	1. בסיס המידע.	45.
46.	2. מאפיינים וכוחות של הצעירים ושל משפחותיהם.	46.
47.	3. צרכים של הצעירים.	47.
48.	4. יעדים שהצעירים ביקשו להשיג במסגרת התכנית.	48.
48.	5. תשומות עיקריות שניתנו במסגרת התכנית.	48.
51.	6. תוצאות העבודה עם הצעירים.	51.
55.	7. הבדלים בין צעירים לצעירות.	55.
55.	8. סיכום.	55.
57.	ו. תובנות שעלו מן המעקב אחר תכנית החומש.	57.
57.	1. עקרונות עבודה בסיסיים בתכנית.	57.
59.	2. עבודה עם קבוצות שונות באוכלוסייה.	59.
61.	3. סגירת תיקים של המשפחות ללא מסמני סיכון במחלקות לשירותים חברתיים.	61.
62.	מקורות.	62.
	נספח: מודל לוגי לתכנית החומש לשיפור קליטת בני העדה האתיופית של משרד	
65.	הרווחה והשירותים החברתיים.	65.

רשימת לוחות

ב. תיאור מערכת המידע ושיטת עיבוד הנתונים

לוח 1 : התפלגות השאלונים המלאים, לפי קבוצת היעד 11

לוח 2 : טווח החודשים שבהם מולאו מרבית השאלונים, לפי סוג השאלון וקבוצת היעד 12

ג. משפחות ללא מסמני סיכון

לוח 3 : הנושאים שעליהם שוחחו המשפחות עם המלווים, לפי דיווחי המלווים 20

לוח 4 : קורסים וסדנאות שבהם השתתפו האימהות והאבות, לפי דיווחי המלווים 22

לוח 5 : שיעור המשפחות שהתקדמו לקראת השגת היעד או שהשיגו את היעדים שקבעו לעצמן במסגרת התכנית, מתוך המשפחות שקבעו יעד בתחום ומתוך כלל המשפחות, לפי דיווחי המלווים 23

לוח 6 : האימהות והאבות ששיפרו את מיומנותיהם בשפה העברית, מתוך ההורים שקבעו יעד בתחום, לפי דיווחי המלווים 24

לוח 7 : האימהות והאבות שהשיגו את היעד בתחום התעסוקה, מתוך ההורים שקבעו יעד בתחום, לפי דיווחי המלווים 25

לוח 8 : המשפחות ששיפרו את מעורבותן בחינוך הילדים, מתוך המשפחות שקבעו יעד בתחום, לפי דיווחי המלווים 28

ד. משפחות עם מסמני סיכון

לוח 9 : הנושאים שעליהם שוחחו המשפחות עם העובדים הסוציאליים, לפי דיווחי העובדים הסוציאליים 36

לוח 10 : קורסים וסדנאות שבהם השתתפו האימהות והאבות, לפי דיווחי העו"סים 37

לוח 11 : המשפחות שהתקדמו לקראת השגת היעד או שהשיגו את היעדים שקבעו לעצמן במסגרת התכנית, מתוך המשפחות שקבעו יעד בתחום ומתוך כלל המשפחות, לפי דיווחי העו"סים 39

לוח 12 : המשפחות ששיפרו את התפקוד ההורי, מתוך המשפחות שקבעו יעד בתחום, לפי דיווחי העובדים הסוציאליים 40

לוח 13 : המשפחות ששיפרו את מעורבותן בחינוך הילדים, מתוך המשפחות שקבעו יעד בתחום, לפי דיווחי העובדים הסוציאליים 41

לוח 14 : המשפחות ששיפרו את ניהול משק הבית, מתוך המשפחות שקבעו יעד בתחום, לפי דיווחי העובדים הסוציאליים 41

לוח 15 : האימהות והאבות שהשיגו את היעד בתחום התעסוקה, מתוך ההורים שקבעו יעד בתחום, לפי דיווחי העובדים הסוציאליים 43

לוח 16 : האימהות והאבות ששיפרו את מיומנויותיהם בשפה העברית, מתוך ההורים
שקבעו יעד בתחום, לפי דיווח העובדים הסוציאליים

44

ה. צעירים בני 18-25

לוח 17 : צעירים שהתקדמו לקראת השגת היעד או שהשיגו את היעדים שקבעו לעצמם
במסגרת התכנית, מתוך הצעירים שקבעו יעד בתחום ומתוך כלל הצעירים,
לפי דיווחי המלווים והעובדים הסוציאליים

51

לוח 18 : צעירים שהשיגו את היעד בתחום ההשכלה, מתוך הצעירים שקבעו יעד בתחום

52

לוח 19 : צעירים שהשיגו את היעד בתחום התעסוקה, מתוך הצעירים שקבעו יעד בתחום

53

לוח 20 : צעירים שצמצמו את החשיפה שלהם לסביבה עבריינית או שלילית ואת
השתתפותם בפעילות כזו, מתוך הצעירים שקבעו יעד בתחום

54

רשימת תרשימים

ג. משפחות ללא מסמני סיכון

תרשים 1 : הקשר של משפחות ללא מסמני סיכון שסיימו את השתתפותן בתכנית עם
המחלקה לשירותים חברתיים

30

ה. צעירים בני 18-25

תרשים 2 : השתתפות הצעירים בקורסים ובסדנאות במסגרת התכנית,
לפי דיווחי המלווים והעו"סים

50